

PROCESSOS CREATIUS TRANSFORMADORS
ELS PROJECTES ARTÍSTICS D'INTERVENCIÓ
COMUNITÀRIA PROTAGONITZATS PER JOVES
A CATALUNYA

Marta Ricart i Masip i Enric Saurí i Saula

Adaptat de la recerca: «*Art i desenvolupament comunitari. Anàlisi d'alguns dels projectes artístics d'intervenció comunitària amb joves més significatius de Catalunya*» realitzada per Enric Saurí Saula i Marta Ricart Masip l'any 2005 gràcies al suport de Fundació Jaume Bofill.

Ediciones del Serbal

3. METODOLOGIES D'INTERVENCIÓ

3. 1. ANTECEDENTS

Els moviments d'educació popular

Si fem un cop d'ull a les principals característiques que defineixen les pràctiques considerades d'intervenció comunitària, veurem com el moviment d'educació popular està a la base de molts dels seus plantejaments. El moviment d'educació popular, el trobem referit en el nostre país al segle XIX, a les experiències educatives de promoció cultural desenvolupades per la classe obrera en ateneus, cases de poble i universitats populars. Actualment però, parlar d'educació popular ens remet principalment a un context llatinoamericà i concretament a la tasca duta a terme per diversos col·lectius que tenen com un dels seus principals referents el pedagog Paulo Freire. L'objectiu de l'educació popular es concreta en contribuir a construir una societat més democràtica i on la capacitat d'intervenir i participar en la presa de decisions i orientacions dels canvis socials sigui un element substantiu de totes les persones. On tothom pugui arribar a un grau de desenvolupament i contribuir així a construir un món millor en condicions d'igualtat (Bustillos, Vargas, 1993). Una de les eines indispensables per al canvi que es planteja el moviment d'educació popular és la cultura. Tenint present que totes les persones son portadores de cultura, un plantejament educatiu des de l'educació popular, possibilita l'intercanvi i l'aprenentatge de diverses maneres de mirar i comprendre que es basen en un procés de democràcia cultural i que pretén trencar amb les jerarquies que es produeixen a la nostra societat.

L'educació popular parteix de generar situacions d'aprenentatge entre diferents grups i col·lectius que trenquen els models tradicionals establerts. Les

eines educatives que trobem a la base d'aquest moviment, contempen el marc de relacions que es produeixen entre les persones participants i que comporta establir un diàleg de subjecte a subjecte que trenqui el tracte prepotent i jerarquitzador que sovint es produeix entre la figura de l'expert davant l'alumne o aprenent. El diàleg i la interacció esdevenen els marcs metodològics a partir dels quals es construeix tot el procés educatiu. Un procés que es planteja des de l'acció-reflexió, i en el que és clau la transformació que s'acaba produint entre els diversos membres participants.

Un altre dels elements claus que ha aportat el moviment d'educació popular i que està a l'arrel dels projectes d'intervenció comunitària, és la voluntat de transformació social. La construcció (des dels sectors populars), d'eines educatives per a la participació i l'organització, que contribueixin a transformar una realitat concreta i millorar la qualitat de vida (Bustillos, Vargas, 1993). D'aquesta manera, el procés metodològic que proposa l'educació popular parteix d'una presa de consciència, entenent aquesta com (segons Bustillos i Vargas, 1993:,8) «que els grups i col·lectius recuperin i analitzin la seva experiència col·lectiva per a reconèixer, amb un sentit crític, els encerts i els errors, els obstacles i les potencialitats que existeixen per a poder transformar i millorar la seva realitat». Així en tota pràctica, hi ha una voluntat de canvi tan personal com comunitari.

La Jarra Azul. 7 de teatre a Can Fabra.

Un procés que es construeix de forma col·lectiva, però que contempla tant el creixement i el canvi personal com comunitari.

L'art social i polític

Situats en el camp artístic pròpiament, no podem oblidar l'important valor que pren la creativitat en les metodologies desenvolupades en els projectes d'intervenció comunitària. Els inicis de gran quantitat de pràctiques artístiques que es proposen des de la intervenció comunitària, els podem situar als anys 60 i 70, en les corrents més expressionistes de l'art així com en les *performances*, *happenings* i l'art polític o crític que plantejaren nous reptes i noves dinàmiques a veure amb la consideració del propi fet artístic. Aquestes pràctiques artístiques involucraven noves relacions amb el terreny de l'art que qüestionaven el paper de l'artista així com generaven noves situacions que portaren a reconèixer altres aspectes importants en l'àmbit de la creativitat i que engegaren noves dinàmiques creatives. Algunes propostes artístiques que trobem als anys 60 i 70 i que se centren en el concepte de comunitat o públic, l'artista es mostra sensible als problemes, necessitats i interessos de la comunitat. Les arts comunitàries desenvolupades als anys 70, amb plena influència Gramsciana, mostren un interès per canviar la realitat tot oferint les eines per modificar les pròpies representacions d'aquesta.

L'animació sociocultural

En el nostre context, l'animació sociocultural ha exercit una important influència en la manera de comprendre el treball de dinamització comunitària. L'animació sociocultural a Catalunya tingué un paper molt important durant els anys seixanta, setanta i vuitanta. Primer en un context de dictadura, com una estratègia de lluita contra els efectes socials generats per una falta de llibertats i posteriorment en els recent estrenats ajuntaments democràtics, com una eina d'intervenció socioeducativa per tal de promoure la dinamització i creació de teixit social als barris (Úcar, 2002). L'animació sociocultural englobà la realització de diverses accions educatives desenvolupades des de l'àmbit comunitari i emmarcades per una necessitat de reivindicació davant una dictadura així com de reconstrucció comunitària. Les accions que es desenvolupaven en el marc de

la dinamització sociocultural perseguien la dinamització de grups i comunitats així com la reintroducció de la política en el camp social i cultural (Úcar, 2002).

El treball en xarxa

Per altra banda, els successius canvis en la manera de pensar i actuar que s'han anat produint en els darrers anys des de diferents moviments i formes de pensament, així com els canvis tecnològics que han propiciat noves formes d'organització, comunicació i circulació de la informació, han influït en el plantejament d'alguns projectes d'intervenció comunitària. D'aquesta manera, trobem com s'han incorporat aspectes a veure amb el treball en xarxa que possibiliten l'intercanvi i el coneixement entre diferents col·lectius geogràficament allunyats així com metodologies a veure amb una concepció dialògica i relacional del coneixement que planteja que les relacions son claus en les construccions discursives i per tant en les formes de comprendre i comprendre's.

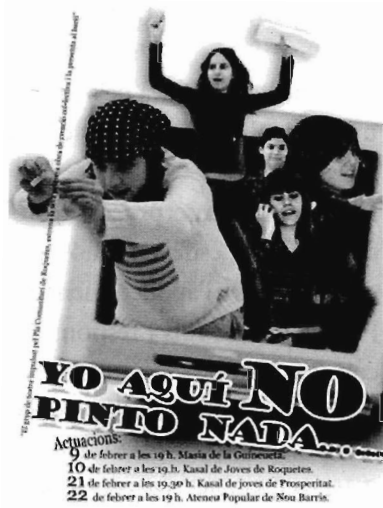
3. 2. PERSPECTIVES COMUNES

Tot i que no podem parlar de que els projectes d'intervenció comunitària es construeixin des d'una única perspectiva, sí podem citar els elements comuns a partir dels quals es concreten les seves metodologies d'intervenció. Tot seguit destaquem quatre perspectives que fonamenten el treball artístic d'intervenció comunitària.

Una perspectiva educativa: Esdevé la base de les intervencions. Valora com a element principal el procés d'aprenentatge que es desenvolupa entre els participants. La tasca educativa que es desenvolupa es basa en l'aplicació d'una metodologia dialògica centrada en les persones i on l'aprenentatge va més enllà de ser instrumental per incorporar els valors i les creences, les noves maneres de fer i de relacionar-se de cadascuna d'elles. Un procés educatiu que podríem caracteritzar per (Fundación Kaleidos, 2006):

1. Valorar la importància de les relacions quotidianes.
2. Considerar que tots som agents educatius.
3. Tenir una actitud d'aprenentatge oberta que parteixi dels altres.

Una perspectiva emancipadora: Rere els fonaments del treball educatiu, rau una voluntat emancipadora i transformativa que promogui un canvi tan personal com social i comunitari i que influeixi en el nivell d'autonomia dels i les participants. Aquest canvi es basa en trencar el rol passiu que sovint prenem en relació al nostre entorn, per prendre un rol més actiu, crític i compromès. El procés d'aprenentatge que es desenvolupa en el sí dels projectes d'intervenció comunitària cerca potenciar el canvi en dues vessants: per una banda, prendre la veu, passar del rol d'espectador a actor. Per l'altre, contribuir a canviar les condicions personals i comunitàries en l'àmbit del col·lectiu o grup en el que s'inscriu el projecte.

Casal de Joves de Roquetes.

Una perspectiva emocional: Parteix del treball tan personal com comunitari en el marc dels projectes d'intervenció. Un dels elements claus per al canvi és contemplar el marc de relacions que s'estableixen en el propi grup de participants i que a la llarga reverteix en el context en el que aquest es desenvolupa. Al llarg del procés transcorregut a la posada en pràctica del projecte, els i les participants viuen diverses situacions que comporten viure emocions com l'empatia, la confiança, la il·lusió, etc. L'enfortiment del grup en base a l'explicitació i el treball d'aquests sentiments, contribueix a generar importants canvis d'actitud i de relació tant personals com comunitaris. En aquest sentit, el procés d'aprenentatge s'aborda com a font de plaer i de reconeixement.

Una perspectiva comunitària: Lligada amb els vincles que s'estableixen en el sí del propi projecte així com amb les relacions que es produeixen en el marc del context on es desenvolupa. La perspectiva comunitària persegueix l'enfortiment de les relacions i els vincles entre els diferents membres d'un mateix context geogràfic. En el cas del present estudi, es comprèn des del territori on s'inscriu la pràctica creativa.

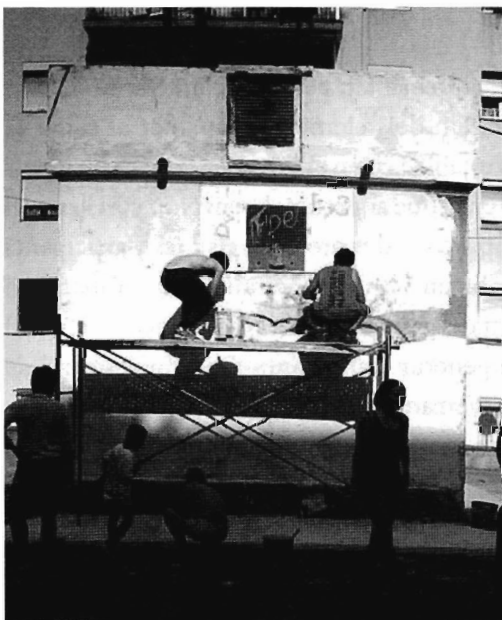

3. 3. EIXOS D'INTERVENCIÓ

La posada en pràctica dels projectes artístics d'intervenció comunitària, contempla una sèrie d'eixos comuns d'intervenció que parteixen de:

La importància del procés: El procés desenvolupat en el sí dels projectes d'intervenció comunitària, esdevé la raó principal per a desenvolupar una sèrie d'estratègies encaminades a l'apoderament de les persones. Aquestes estratègies, tenen en compte l'assignació de rols i responsabilitats entre els participants que amb un objectiu comú, construeixen una sèrie de lligams per mitjà de la posada en pràctica dels projectes. El procés es prioritza com a valor educatiu, però tenint present que comporta una incertesa davant el transcurs que acaba prenent el projecte, ja que el desenvolupament d'aquest depèn de tot allò que es va construint entre els participants del grup de treball. Sovint ens topem amb una sèrie de factors que inicialment no havíem previst i que faran variar els objectius inicialment plantejats, però des de la

lògica del procés, es prenen com a eines d'aprenentatge que comporten una presa de decisions.

Col·lectiu Dinamo i Pla Comunitari de Roquetes.
Projecte: Els colors parlen.

La participació: No es relega a una qüestió d'opinió sinó que té a veure amb una presa de decisions. La participació és la base d'aquests tipus de propostes encaminades a que les persones involucrades trenquin un rol passiu i esdevinguin actius en les seves decisions. Així la participació pretén anar més enllà de formar part d'un grup i participar en una activitat, per esdevenir una eina de canvi tan personal com social.

La transversalitat: La combinació de diverses metodologies i continguts provinents de diferents perspectives

artístiques i camps disciplinars comporta una riquesa en els projectes. La promoció de la interdisciplinarietat en el marc dels projectes, té a veure amb el treball en equip i en col·laboració entre diferents perfils professionals.

L'horitzontalitat: Parteix d'establir relacions horitzontals entre els diversos membres implicats i la comunitat en la que s'inscriuen. On els diversos agents involucrats son considerats de la mateixa manera sense que es produeixin desigualtats de cap tipus ni diferenciació tant pel perfil professional com ètnic, religions, etc.

L'autonomia i l'autogestió: Esdevenint una de les finalitats dels projectes. El procés d'intervenció cerca l'autonomia i l'autogestió tan del grup de persones implicades com del context en el que s'inscriuen. Aquesta autonomia passa tant per la presa de decisions com pel desenvolupament d'iniciatives dutes a terme de forma autònoma pel grup de persones participants.

Casal d'Infants del Raval. Casal Jove.

3. 4. METODOLOGIES I TÈCNIQUES

Rere la base de moltes iniciatives que es proposen una intervenció artística comunitària, trobem metodologies basades en l'acció-reflexió i que proposen un procés de presa de consciència i canvi social basat en les relacions i l'intercanvi. Algunes de les bases metodològiques que trobem darrere les pràctiques d'intervenció comunitària varien principalment pel nivell de participació i implicació dels membres de la comunitat participant així com pel rol que pren el coordinador, educador o recercador que condueix el projecte. Destaquem les següents:

La Investigació Acció Participativa

Mètode d'estudi i reflexió que persegueix el coneixement sobre una determinada realitat per tal de transformar-la. La Investigació Acció Participativa, és una aproximació per al canvi social, un procés generalment usat amb i per les persones amb situació de discriminació i on es dissol la barrera entre recercador i recercat per construir conjuntament el coneixement a estudiar.

Tal i com la defineix Villasante (2002: 76), la Investigació Acció Participativa, és el «Mètode d'estudi i acció que busca obtenir resultats fiables i útils per millorar situacions col·lectives, basant la investigació en la participació dels propis col·lectius a investigar que així passen de ser 'objecte' d'estudi a subjecte protagonista de la investigació, controlant, interactuant al llarg del procés investigador (disseny, fases, devolució, acció, propostes...) i necessitant una implicació i convivència de l'investigador extern a la comunitat a estudiar» (Villasante, 2002: 76).

En el marc de la Investigació Acció Participativa, hi ha una intenció de compromís explícit d'intervenció al territori. La interacció amb les persones és la clau per construir un treball en col·lectiu que parteixi d'un procés d'investigació en el que formen part tots els agents. El procés pretén construir propostes de canvi.

La recerca-acció

La recerca-acció es basa en el mètode d'aprendre fent. Els protagonistes d'aquesta no tenen perquè ser un col·lectiu o comunitat, sinó que poden ser un recercador o artista que va provant diferents eines i metodologies en un determinat context

i que va reconduint constantment el seu treball. El mètode de recerca-acció es basa en la pràctica que en tot moment és conduïda i protagonitzada pel propi recercador o artista que a partir del desenvolupament del procés, va adquirint eines i estratègies d'implementació que parteixen de la seva relació amb el procés desenvolupat. L'aproximació que planteja la recerca-acció resulta molt diferent a la presentada des de la Investigació Acció Participativa, ja que el subjecte protagonista i conductor de tot el procés acaba sent el recercador o artista que compta amb uns participants que no formen part del marc de presa de decisions del projecte.

L'aprenentatge col·laboratiu

Es basa en l'aprenentatge a través del qual es construeixen significats personals i coneixements a través del diàleg i la discussió. En el marc d'una metodologia col·laborativa, es tenen en compte la negociació, la paraula i l'aprendre per explicació. Per a que es produeixi un aprenentatge col·laboratiu no sols es requereix treballar junts sinó «cooperar en l'assoliment d'un objectiu que no es pot aconseguir individualment» (Zañartu, 2002: 2). Per tal d'assolir aquest objectiu, el grup ha de treballar sobre la base del consens, decidint com realitzar la tasca, quins procediments adoptar, com dividir el treball i les feines a realitzar.

Teleduca. Educació i Comunicació. Taller imatge digital.

3. 5. EXEMPLES D'INTERVENCIÓ A TRAVÉS DE L'ART

Les metodologies presentades anteriorment les podem trobar adaptades i reformulades en una gran varietat de propostes que utilitzen la creativitat com a eina de desenvolupament personal i social. L'art té un gran potencial al servei del treball comunitari, ja que possibilita el desenvolupament d'una sèrie d'estratègies que parteixen de l'acció i la interacció tot generant processos reflexius i de canvi. Tot seguit presentem alguns exemples:

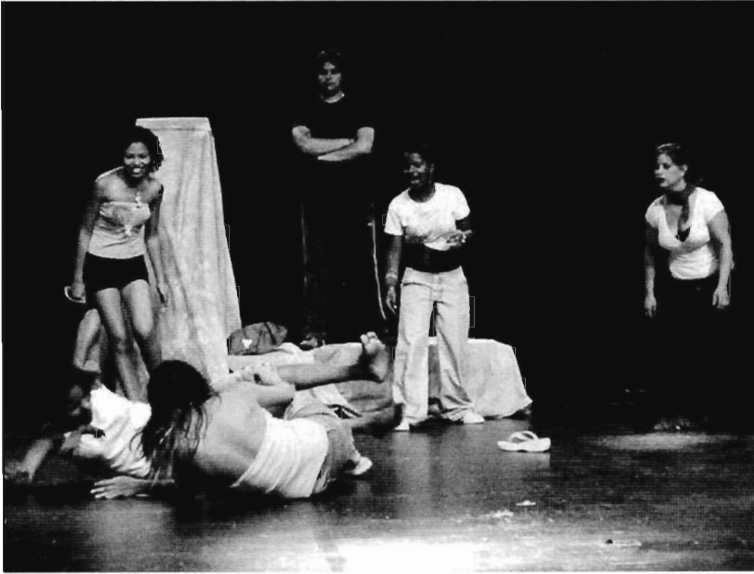
El teatre de l'oprimit

Tenint a Augusto Boal com a referent. Es podria definir com un sistema de tècniques i jocs desenvolupats en el marc del teatre, que pretenen transformar els participants tot passant del rol d'espectadors al d'actors. Partint d'una sèrie de tècniques practicades pels participants sobre temàtiques a veure amb ells mateixos es proposa lluitar contra les opressions i transformar la societat que les genera. El teatre de l'oprimit, pretén ser un instrument concret de transformació social que parteix de l'acció mateixa.

Projecte Shirine (Forn de Teatre Pa Tothom)

Projecte que es proposa per mitjà del teatre, donar eines als joves per encarar les seves problemàtiques. En el projecte, el teatre, esdevé un mitjà d'intercanvi d'experiències, de difusió d'idees i de canvi que té per protagonista el grup que viu el procés.

Amb la presentació de l'obra *Medi ambient* que es va estrenar a Ravals'05 (Barcelona), el Projecte Shirine es consolida com un espai per a joves, on durant un any han estat els protagonistes a la recerca del seu propi llenguatge per prendre la paraula. A l'obra *Medi ambient*, els nois i noies plasmen les seves expectatives, preocupacions i dubtes. Avui es plantegen com viuen en un moment on s'enfronten a un munt de decisions sobre el seu futur: treball, habitatge, amics, amors... Això els fa susceptibles de pensar que la colla pot omplir aquestes incerteses i, oblidant-se de cercar per ells mateixos, no se n'adonen d'aquesta falsa llibertat que sols els empresona.

Forn de Teatre Pa Tothom. Nois i noies del Raval de Barcelona representant l'obra *Medi Ambient*.

La producció audiovisual com a eina de dinamització comunitària

Tenint present el rol important que exerceixen els mitjans de comunicació en la nostra societat, la producció audiovisual com a eina de dinamització comunitària es planteja des d'una doble vessant: per una banda com a eina d'aprenentatge tècnic i expressiu que comporta fer visibles certs col·lectius i temàtiques que sovint queden exclosos en la nostra societat; per l'altra el desenvolupament d'una mirada crítica als mitjans de comunicació que comporti un canvi d'actitud i que promogui el canvi de rol d'espectador a productors.

La col·laboració, la cooperació i intercanvi estan en la base d'aquest tipus de treball.

La cara oculta (Teleduca. Educació i comunicació)

Experiència de realització d'un curt de ficció protagonitzat per un grup de joves del barri de Baró de Viver de Barcelona i coordinat per *Teleduca. Educació i Comunicació*. El curt presenta la mirada d'un grup de joves

sobre el barri on viuen i la seva relació amb aquest. El procés de realització de la producció va permetre als participants reflexionar sobre la seva dinàmica de relacions tant amb el barri com amb el propi grup, treballar els hàbits i els rols dels membres del propi grup, així com entrar en contacte i conèixer tota la part tècnica de producció audiovisual.

Posteriorment el curt es va presentar a diversos festivals.

Teleduca. Educació i Comunicació.
Realització del curt de ficció: *La cara Oculta* amb el grup de joves de l'espai jove del barri Baró de Viver de Barcelona.

Art públic i acció comunitària

En el terreny de l'art públic, els artistes s'allunyen del seu estudi per començar a treballar en diversos emplaçaments en col·laboració amb altres membres de la comunitat. Als anys 90, el concepte d'art públic, inclou diverses accions com l'activisme medioambiental, la *performance*, el desenvolupament comunitari, etc. L'art públic contempla la realització d'una producció plàstica en col·laboració amb la comunitat on s'emplaça. En aquest context, l'artista esdevé un membre més de la comunitat que treballa conjuntament amb educadors i altres professionals de la zona i que posa a disposició les seves eines i els seus coneixements.

9 Barris a Color (Col·lectiu Dinamo)

Proposta impulsada pel Col·lectiu Dinamo en diversos barris del districte de Nou Barris de Barcelona i que consistia en dinamitzar els veïns i veïnes del barri per mitjà de la transformació de l'espai públic. L'objectiu principal es la intervenció social en espais públics del districte de Nou Barris, en que els actors socials intervinguin, a través de l'expressió artística a l'espai públic i afavorir així la seva apropiació. Les accions que es van realitzar es desenvolupen conjuntament amb entitats i institucions del barri o bé de forma espontània. També han tingut com a estructura de referència els Plans Comunitaris com a processos o espais on donar-los continuïtat.

Col·lectiu Dinamo. Projecte 9 Barris a color.